

DOI <https://doi.org/10.30525/2592-8813-2021-4-9>

КОРИННЯ ЦЕНТРАЛЬНОЄВРОПЕЙСЬКОГО ЄВРОСКЕПТИЦИЗМУ

Віктор Міщук,

аспірант кафедри політичних наук

Рівненського гуманітарного університету (Рівне, Україна)

ORCID ID: 0000-0001-6047-0360DOI

wikto2491@gmail.com

Анотація. Стаття присвячена темі практичних проявів євроскептицизму в державах Центральної Європи. За допомогою поєднання методу контент-аналізу та класифікації євроскептицизму Сьорена Рійшо визначаються основи євроскептичної політики провідних партій країн Вишеградської групи. Вибір об'єктів дослідження (політичних партій) дав змогу охопити найширший спектр правих політичних сил Центральної Європи. Увага зосереджена на ролі національних чинників інтеграції у формуванні євроскептичного політичного базису. Дослідження здійснене на підставі аналізу програмних документів, опублікованих перед парламентськими виборами в Словаччині, Угорщині, Чехії та Польщі. У процесі аналізу використано контент-аналіз та класифікації євроскептицизму Сьорена Рійшо. Запропонована методика, на думку автора, дає змогу використовувати її для вивчення інших документів та проявів євроскептичної політики.

Ключові слова: інтеграція, Європейський Союз, національні чинники, євроскептицизм, єврореалізм, Вишеградська група.

THE ORIGINS OF CENTRAL EUROPEAN EUROSCEPTICISM

Viktor Mishchuk,

Postgraduate Student at the Department of Political Science

Rivne State University of Humanities (Rivne, Ukraine)

ORCID ID: 0000-0001-6047-0360DOI

wikto2491@gmail.com

Abstract. The article is focused on the practical manifestations Euroscepticism in the countries of Central Europe. Using a combination of content analysis research method and the classification of Euroscepticism given by Sioren Riisho, the foundations of the Eurosceptic policies of the leading parties of the Visegrád Group countries are identified. Special emphasis is placed on the role of national integration factors in forming a Eurosceptic political base. The analysis focuses on the policy documents that were published before the parliamentary elections in Slovakia, Hungary, the Czech Republic and Poland. The choice of research subjects (political parties) enabled the widest range of right-wing political forces in Central Europe to be studied. The content analysis and criteria used to identify Eurosceptic statements in the programmes of the political parties under study are described in the article in a step-by-step manner, which makes it possible to use this methodology to analyse other documents and manifestations of Eurosceptic policy.

Key words: integration, European Union, national factors, Euroscepticism, Euro-Realism, Visegrád Group.

Вступ. Сучасний процес європейської інтеграції не може досягнути чіткого визначення стосовно майбутньої форми об'єднання, оскільки бачення національного інтересу в кожній із країн-членів далеко не завжди сходиться з інтеграційною політикою ЄС. Ця тенденція зумовлює критику нових загальноєвропейських реформ. Серед держав-членів ЄС, що в минулому були частиною Соцтабору, прослідковується острах втратити національну ідентичність та частину державного суверенітету, бути поглинутими загальноєвропейською мультикультурністю. Країни «Вишеградської групи» є яскравим прикладом євроскептичної політики на державному рівні, про що свідчить значна електоральна підтримка правоцентристських політичних партій,

які виступають за збереження статус-кво на противагу подальшому поглибленню співпраці та федералізації Європейського Союзу. У практичному політичному полі європейської політики відцентрові – дезінтеграційні сили об'єднуються науковцями під дефініцією «євроскептична політика», або ж «євроскептицизм».

Теоретичні аспекти євроскептицизму нині залишаються актуальним предметом досліджень науковців (Р. Квртз, П. Таггат, К. Зуба, А. Щербяк, С. Рійшо). Проте, незважаючи на значну кількість публікацій загального визначення, типологізації цього явища політологічна спільнота досі не виробила. Подібна нечіткість у теоретичних дослідженнях ускладнює аналітику практичних проявів євроскептицизму в сучасній політиці, проте застосування різних підходів до класифікації практики євроскептичної політики є однією з ключових тем у публікаціях дослідників процесу євроінтеграції.

Іншою з цілей таксономічних підходів до євроскептицизму є оцінка відносного впливу ідеології та стратегії на партійну критику європейської інтеграції і/або членства в ЄС. Для виконання поставленої цілі Пол Таггат спільно з Алексом Щербяком розробили ще одну класифікацію явища євроскептицизму, яка водночас є найпоширенішою та найбільш дискусійною, а саме: типологізацію євроскептицизму за ступенем заперечення ідеї європейської інтеграції. У своїх основних роботах Таггат і Щербяк розрізняють два типи євроскептицизму: жорсткий (hard) та м'який (soft) євроскептицизм.

Жорсткий євроскептицизм – тип опозиційності, що характеризується принциповим спротивом ЄС та європейській інтеграції, тому його можна спостерігати в партіях, які вважають, що їхні держави мають вийти зі складу Євросоюзу, або ж політика цієї партії щодо ЄС рівнозначна протиставленню всьому європейському проєкту інтеграції, представлений у цей час (Taggart, Szczerbiak, 2002: 4).

Жорсткий євроскептицизм – це несхвалення наднаціональної інтеграції як такої, тобто принципова опозиція до проєкту європейської інтеграції, втіленого в ЄС. Таггат і Щербяк пропонують два методи виявлення жорсткої євроскептичної політики певної партії: по-перше, виявити антиєвропейські принципи, довкола яких і сформувалась ця партія і які є основним мобілізаційним фактором; по-друге, виявити, чи партійна ідеологічна позиція корелюється із загальним вектором євроінтеграції або ж потребує фундаментального перероблення умов, на яких їхня країна є членом ЄС, що несумісно із сучасною європейською траєкторією проєкту. Це іноді виражається як умовна підтримка членства в ЄС, але за певних недосяжних умов, що рівнозначно фактичному протистоянню членству в ЄС.

М'який євроскептицизм – це політична позиція, в якій не існує принципових заперечень проти європейської інтеграції чи членства в ЄС, але є занепокоєння з приводу однієї (або кількох) областей політики, що призводить до вираження опозиції до ЄС, або де існує відчуття, що «національний інтерес» у цей час суперечить траєкторії ЄС (Taggart, Szczerbiak, 2002: 4).

Досить часто подібну політику характеризують терміном «єврореалізм», оскільки вона базується не на принциповому запереченні проєкту інтеграції ЄС, а на запереченні певної складової частини сучасного чи майбутнього інтеграційного проєкту. Про м'який євроскептицизм можна сказати, що він має сенс лише тоді, коли партія використовує риторику змагань з європейським питанням як частиною їх політичного дискурсу. Сенс визначення «м'якого євроскептицизму» полягає в тому, що він охоплює ті позиції, які становлять справжній скептицизм щодо європейської інтеграції в цей час розвитку проєкту. Важливо розуміти, що автори типології припускають, що сучасний проєкт європейської інтеграції рухається вперед, і статус-кво дуже рідко захищається як бажана форма європейської інтеграції. Іншими словами, згідно з цією логікою, якщо хтось підтримує ЄС, таким який він існує зараз, і виступає проти будь-якої подальшої інтеграції, то він є фактично євроскептичним, оскільки це суперечить тому, який домінуючий спосіб інтеграції є чинним.

Стикнувшись із проблемою генезису євроскептичної політики, данський науковець Сьорен Рійшо визначив, що типологія Таггарта-Щербяк має надто вузькі рамки для політичної аналітики, адже євроскептицизм може базуватися на розбіжностях, тобто бути пов'язаним із певними культурними, географічними та соціально-економічними факторами або з конкретними проблемами та переговорами з ЄС. Тому, не відкидаючи попереднього підходу до типологізації явища євроскептицизму, С. Рійшо запропонував удосконалити попередню класифікацію, визначаючи критерієм євроскептичної політики її походження, або ж основу її формування.

На нашу думку, політика євроскептицизму є практичним проявом дезінтеграційних факторів європейської інтеграції. Таким чином, для визначення цих відцентрових інтеграційних сил нам необхідно детально дослідити євроскептичну політику держав Вишеградської групи. Отже, **метою статті** є визначення євроскептичної політики в сучасних провідних політичних силах держав ЦЄ, класифікація проявів євроскептицизму та дослідження його базису формування.

Основна частина. Для досягнення означеної мети ми розділили її на кілька завдань. Першим нашим завданням стало визначення відповідних об'єктів дослідження (політичних партій) для аналізу їх євроскептичної політики. На наступному етапі ми виділили ознаки євроскептичного висловлювання та провели на їх основі контент-аналіз відповідних програмних документів, вибраних на попередньому етапі політичних партій. Третім завданням стало обчислення кількісних характеристик євроскептицизму, виявленого в передвиборчих програмах досліджуваних політичних сил. Після цього за допомогою класифікацій Таггарта-Щербяка та Рійшо ми здійснили якісний аналіз визначених на попередньому етапі євроскептичних висловлювань та, відповідно, дослідили базиси партійного євроскептицизму держав Центральної Європи.

Матеріал і методи досліджень. У процесі підготовки цієї статті основним методом дослідження був контент-аналіз програм політичних партій держав Вишеградської групи. Метою цього аналізу слугувало виявлення євроскептичних висловлювань у відповідних документах. Для цього ми використали ознаки євроскептичного висловлювання, надані у визначенні поняття «євроскептицизм» Олівера Трейба. Одиницями аналізу є прості речення. Надалі ми використали отримані дані для кількісного аналізу відсоткових значень євроскептичних висловлювань у програмах політичних сил. Отримані результати були порівняні щодо усіх документів. На останньому етапі ми користувались типологіями євроскептицизму Таггарта-Щербяка для якісної оцінки ступеня заперечення у виділених євроскептичних висловлюваннях та класифікацією С. Рійшо – для визначення базису формування євроскептичної політики. У процесі дослідження нами були використані передвиборчі програми політичних партій Центральної Європи: «Звичайні люди» – «2020 Úprimne odvážne pre ľudí» (OLANO, 2020), програма політичної партії «Право і Справедливість» – «Polski model państwa dobrobytu» (PiS, 2019), програма політичної партії Громадянська демократична партія – «SPOLU dáme Česko dohromady» (SPOLU, 2021), а також програма угорської партії «Краще» – «Magyar szívvvel, józan ésszel, tiszta kézzel» (Jobbik, 2018).

Результати та їх обговорення. Для досягнення поставленої мети першим нашим завданням став пошук відповідних об'єктів дослідження. Таким чином, для забезпечення об'єктивності та репрезентативності отриманих результатів ми розробили кілька критеріїв вибору досліджуваних об'єктів. Першим критерієм стала наявність реальної політичної влади. Оскільки ми досліджуємо політику демократичних держав, ми можемо бути певними в тому, що парламент є одним з інститутів, що забезпечує реальний політичний вплив на прийняття державних рішень. Отже, поле нашого пошуку звужується до партій та фракцій, представлених у парламентах Польщі, Чехії, Угорщини та Словаччини. Інколи наявність певної політичної сили в парламенті не є мотивом для ствердження того, що ця політична сила знаходить відображення своїх ідей у суспільстві. Тому сам факт обиравання депутатів до парламенту не може бути єдиним критерієм для відбору об'єкта дослідження. Відповідно, іншим критерієм є суспільна

підтримка досліджуваної політичної сили. І, звісно, окрім внутрішньополітичної підтримки для просування власних політичних ідей у рамках структури ЄС, досліджувана політична сила має бути представлена в одній із загальноєвропейських партій Європарламенту.

Застосувавши описаний підхід до вибору об'єктів дослідження, ми зосередились на чотирьох політичних силах. Першою досліджуваною політичною силою є словацька партія «Звичайні люди» (Obučajní ľudia). Згідно із заявленими нами критеріями, ця політична сила є лідером за кількістю мандатів у Словацькому Парламенті. Згідно з результатами виборів до Національної Ради Словацької Республіки 2020 року партія «Звичайні люди» в коаліції з політичними партіями «Нова», «Християнський Союз» та «Зміни знизу» отримала 25,02% підтримки (Vol'by do Národnej rady Slovenskej republiky – Platné hlasy odovzdané pre politické subjek). Таким чином, відповідно до перших двох критеріїв, можемо констатувати, що партія «Звичайні люди» володіє реальним політичним впливом у Словаччині та водночас є лідером суспільної думки всередині держави.

Щодо третього критерію, то можемо зазначити, що в Європарламенті рух OĽaNO належить до Групи Європейської народної партії (EPP) з 2019 року (Daubner, 2020: 7). ЄНП – це політична сім'я правоцентристів, коріння якої сягають глибоко в історію та цивілізацію європейського континенту і яка була піонером європейського проєкту від самого початку (EPP, 2022). За винятком її ролі як найвпливовішої політичної сили в Європі разом із сім'єю соціал-демократичної партії, Європейська Народна Партія була головною рушійною силою європейської інтеграції, а також предтечею в розбудові партійних структур європейського рівня. Починаючи з 1990-х років, вона позиціонувалась як єдина провідна європейська партійна сім'я з 1990-х років. Частково це є результатом союзу з Британською консервативною партією в Європейському парламенті, проте більшу частину сучасного впливу ЄНП отримала переважно від розширення ЄС на схід у 2004/2007 рр. У колишніх комуністичних країнах Центральної Європи соціалізм був дискредитований і існувала слабка ліберальна традиція. Отже, потенціал для зміцнення партійної родини з ЄС розширення на схід був найсильнішим для ЄНП (Öhlén & Karlsson, 2018: 13). На сучасному етапі розвитку ЄНП можна схарактеризувати як одну з найбільш наближених до центру в політичному спектрі серед усіх правоцентристських партій Європарламенту та водночас найширше представленою політичною групою (European election results, 2019).

Таким чином, ми можемо визначити, що словацька партія «Звичайні люди» відповідає всім заявленим критеріям як об'єкт подальшого дослідження.

Дві наступні політичні сили, вибрані для подальших досліджень, – це переможці парламентських електоральних перегонів у Чехії та Польщі – польська політична партія «Право і Справедливість» («Prawo i Sprawiedliwość») та їх чеські колеги – Громадянська демократична партія (Občanská demokratická strana).

Відповідно до результатів виборів до польського парламенту 2019 року «Право та Справедливість» отримало 43,59% підтримки польського електорату, що забезпечило їм перемогу у виборчій кампанії (Wybory do Sejmu i Senatu Rzeczypospolitej Polskiej, 2019). Громадянська демократична партія зі своїми союзниками по коаліції «Разом» (Християнсько-демократичний союз – Чехословацька народна партія та TOP 09) перемогла своїх конкурентів в електоральній боротьбі 2021 року із результатом 27,79% підтримки виборців (Výsledky parlamentních voleb, 2021). Це дає нам підстави вважати, що ці політичні сили користуються популярністю серед власного населення.

Обидві партії входять до групи Європарламенту «Європейські консерватори та реформісти». За визначенням доктора політичних наук Б.П. Гуселетова, Альянс європейських консерваторів та реформістів – помірна євроскептична партія Європейського Союзу (Huseletov, 2020: 34). За результатами останніх виборів до Європарламенту (2019 року) Європейська група консерваторів і реформістів отримала 62 мандати та є третьою за кількістю членів (European election results,

2019). Європейські консерватори та реформісти презентують себе як найбільше об'єднання правих політичних сил в Євросоюзі. Європейські консерватори та реформісти – європейська політична партія, яка об'єднує у своїх лавах прихильників консервативних поглядів з усієї Європи (ECR Group, 2022). Ідеологічно ЄКР може бути охарактеризована як політична сила, більше зміщена вправо порівняно з ЄНП.

Таким чином, «Право і Справедливість» та Громадянська демократична партія є представленими в Європарламенті в одній із впливових політичних груп, отже, ми можемо розглядати їх як об'єкти подальшого дослідження.

Під час вибору угорського претендента для дослідження ми зіткнулися з деякими проблемами. Згідно з двома нашими критеріями, що стосуються внутрішньополітичного статусу політичної сили, ідеальним кандидатом виступила угорська партія «Фідес» («Fidesz»), яка підтвердила свою перевагу над конкуруючими політичними силами на парламентських виборах 2018 року, отримавши переважну підтримку виборців – 49,3% (Hungary election, 2018). Проте виникли ускладнення з виконанням третього критерію, а саме: прем'єр-міністр Угорщини Віктор Орбан вилучив свою партію «Фідес» із головної правоцентристської політичної групи в Європейському парламенті після того, як Європейська народна партія (ЄНП) вирішила виключити її (Henley, 2021). Цей факт не дав змоги подолати останній критерій – активне членство в певній загальноєвропейській партії, а отже, і спрощені можливості впливу на загальноєвропейську політику.

У цих умовах нами було прийняте компромісне рішення – для подальшого дослідження була вибрана парія «Краще» («Jobbik»). Ця політична сила отримала другий результат на парламентських виборах 2018 року. За неї проголосувало 19,1% (Hungary election, 2018) угорських виборців. Таким чином, ми можемо стверджувати, що партія «Краще» є впливовим гравцем на внутрішньополітичній угорській арені. Водночас політична сила є засновником Альянсу європейських національних рухів (AENM). АЄНР об'єднує в собі досить популярні європейські партії. Членами засновників Альянсу є «Йоббік» (Угорщина) (на шостому з'їзді якого Альянс і був створений), а також Front National Франція, Fiamma Tricolore Італія, National Demokraterna Швеція, Front national Бельгія. 12 листопада 2009 року до членів долучилась Британська національна партія (Plikova & Tushev, 2020: 329).

АЄНР найбільше наближена до крайніх правих поглядів. Таким чином, ми маємо змогу проаналізувати найширший спектр правих партій Центральної Європи.

Визначившись з об'єктами нашого дослідження, ми можемо перейти до наукового методу, який буде застосовано. Задля ретельного аналізу поглядів обраних партій на Європейський Союз, заявлених публічно та задокументованих, ми звернулися до програм політичних сил, виданих партіями перед останніми виборами до національних парламентів. Одним із найліпших методів дослідження значних текстових документів є процедура контент-аналізу. Відповідно до зазначеної методики нами була розроблена програма кількісно-якісного аналізу, що складається з кількох етапів.

На першому етапі ми віднайшли програми політичних партій, які знаходяться у вільному доступі. Таким чином, у подальшому аналізі беруть участь такі документи: програма політичної партії «Звичайні люди» – «2020 Úprimne odvážne pre ľudí», програма політичної партії «Право і Справедливість» – «Polski model państwa dobrobytu», програма політичної партії Громадянська демократична партія – «SPOLU dáme Česko dohromady», а також програма угорської партії «Краще» – «Magyar szívvvel, józan ésszel, tiszta kézzel».

Як передбачає методика контент-аналізу, ми розбили цілісні тексти на менші смислові одиниці. У нашому випадку такими одиницями є прості речення. Ми отримали такі дані для подальшого аналізу:

- у передвиборчій програмі «Право і Справедливість» – «Polski model państwa dobrobytu» загальна кількість одиниць – 2614;

- програма Громадянської демократичної партії – «SPOLU dáme Česko dohromady» містить 688 одиниць;
- словацька партія «Звичайні люди» опублікувала програму «2020 Úprimne odvážne pre ľudí» загальним обсягом 2079 одиниць;
- партія «Краще» видала передвиборчу програму «Magyar szívvvel, józan ésszel, tiszta kézzel» місткістю 1329 одиниць.

Отримавши ці дані, ми змогли оперувати ними відповідно до поставленої нами мети, а саме: виявлення євроскептичних настроїв у передвиборчих програмах та їх класифікації. Задля виконання першої задачі ми виділили з текстів усі одиниці, де згадуються Європейський Союз, Європа (в сенсі політичного об'єднання), ЄС, європейська інтеграція, європейська політика (в сенсі політики в середині Союзу). Ми виявили, що програма «Права та Справедливості» містить 171 одиницю, де згадуються Євросоюз та його політика. Програма Громадянської демократичної партії налічує 23 подібні одиниці. Відповідно, програма «2020 Úprimne odvážne pre ľudí» партії «Звичайні люди» має подібні згадки в 65 одиницях тексту. У програмі партії «Краще» – «Magyar szívvvel, józan ésszel, tiszta kézzel» – виявлено 62 одиниці.

У цій роботі пропонується критичний аналіз категорії євроскептицизму на основі кількох аргументів. По-перше, «євроскептицизм» водночас є модним словом у науковій літературі та терміном, придуманим політиками для політичних цілей. Через свою нормативність і полемічність його важко використовувати як аналітичне поняття. По-друге, цей термін створює ризик «концептуального розтягування», оскільки він об'єднує партії, які мають різні політичні ідентичності, висловлюють діаметрально протилежні погляди на європейські проблеми і показують різний ступінь розвитку опозиції європейському проєкту (Neumayer, 2008: 136). У цьому контексті євроскептицизм був визначений як політична позиція, яка поєднує (а) критику поточного стану справ на рівні ЄС із (б) поглядом на реформи, який прагне згорнути європейську інтеграцію на користь більшої національної або регіональної автономії (Treib, 2020: 7).

Таким чином, користуючись цим підходом до розуміння поняття «євроскептицизм», ми виділили кілька ознак євроскептичного висловлювання для оперування ними в процесі аналізу. Тобто наше бачення євроскептичного висловлювання має містити у своєму змісті ознаки критики ЄС, політики Союзу та його інститутів, європейської інтеграції та/або її певного вектора, спрямованого на поглиблення співпраці.

За допомогою цього підходу з виділених нами на попередньому етапі всіх згадок ЄС та його політики ми виокремили одиниці, що містять у своєму змісті перелічені ознаки євроскептицизму. Таким чином, у програмі польської партії «Право та Справедливість» нами було виявлено 56 одиниць, що містять ознаки євроскептицизму. Це становить 2% від загального обсягу програми «Polski model państwa dobrobytu» та водночас 33% всіх висловлювань про ЄС.

Ці розрахунки, коли третина всіх висловлювань про ЄС та його політику мають ознаки євроскептицизму, надають нам підстави погодитись із висновками угорського дослідника Йозефа Дуро. «Право і справедливість» – в основному євроскептична партія, що абсолютно відкидає ідею федеральної наддержави. Навіть будучи представленою в уряді, вона не пом'якшила свій євроскептицизм і ризикує не тільки репутацією країни, а й можливим застосуванням санкцій, вважає Дуро (Duro, 2016: 38–39).

У передвиборчій програмі Громадянської демократичної партії – «SPOLU dáme Česko dohromady» ми виявили 10 висловлювань про Євросоюз, що можуть трактуватися як євроскептичні відповідно до виділених нами ознак. Це 1,4% від загального обсягу програми, а також 43,5% від всіх досліджуваних одиниць. Така значна кількість критичних до ЄС висловлювань у передвиборчій програмі партії співзвучна з аналітичною характеристикою Петра Юста. Громадянська демократична партія має відносно змінну позицію щодо Європейського Союзу. Євроскептицизм був найбільш яскраво вираженим в її програмах у часи, коли партія була опо-

зиційною, що не дивно. Позиція партій в уряді або, навпаки, в опозиції може впливати на силу, інтенсивність, частоту, (і) релевантність або цілеспрямованість її критичного ставлення до Європейського Союзу (Just, 2015: 118). Нагадаємо, що у виборчій кампанії 2021 року до чеського парламенту Громадянська демократична партія виступила як опозиційна до чинної влади політична сила.

Словацька партія «Звичайні люди» у своїй передвиборчій програмі 11 разів застосовує висловлювання, що трактуються нами як євроскептичні. Це 0,5% всього обсягу та 17% одиниць, в яких згадуються Євросоюз та його політика. Порівняно з іншими політичними силами така кількість євроскептичних висловлювань не є значною. Тому ми не можемо охарактеризувати цю політичну силу як загалом євроскептичне об'єднання. Наші висновки щодо кількості євроскептицизму наближені до думки П. Хинчиця та Д. Шаровця: «OĽaNO швидше можна сприймати як партію протесту, антиполітичну партію, що відмежовується від існуючої політики і політичного істеблішменту» (Hunčica & Šárovec, 2018: 26).

Програма політичної партії «Кращі» містить 25 євроскептичних одиниць. Це становить 1,8% загального обсягу програми та 40% від всіх висловлювань про ЄС та чинну політику Союзу. Якщо не брати до уваги якісні характеристики, то можемо зазначити, що в кількісних значеннях рівень євроскептицизму угорців не значно вирізняється порівняно з іншими партіями. Насправді відбулося помітне зближення політичних позицій між ними ультраправими «Краще» і провладною Фідес, тоді як Jobbik пом'якшив свою позицію щодо ЄС з 2014 року і припинив прагнути до виходу Угорщини з ЄС, позиція Фідеса стала більш критичною щодо ЄС (Hargitai, 2020: 191).

Детально описавши кількісні аспекти євроскептицизму в програмах політичних партій Центральної Європи, можемо перейти до якісних характеристик цього явища. Для виконання цього завдання з максимальним ступенем об'єктивності ми вирішили класифікувати виділені нами євроскептичні одиниці за двома типологіями.

Першою була ступенева типологія П. Таггерта та А. Щербяка, тобто поділ на «м'який» та «жорсткий» євроскептицизм. Ця класифікація диференціює євроскептичні висловлювання відповідно до їх змісту, а саме: «жорсткий» євроскептицизм має містити висловлювання, що неопосередковано закликають до виходу з Європейського Союзу або його повного розпаду. «М'який» євроскептицизм передбачає протиставлення політиці Союзу або несумісність національних інтересів із цілями ЄС.

Відповідно до цього критерію можемо зазначити, що жодна з одиниць з ознаками євроскептицизму не містить у своєму змісті характеристик «жорсткого» євроскептицизму.

Цей факт уможливорює висновок про те, що позиції «жорсткого» євроскептицизму є маргіналізованою політикою, що не знаходить своїх виборців, у достатній для державної політики кількості в суспільствах держав ЦЄ. Заклики до виходу власної держави з ЄС непопулярні серед населення Центральної Європи. На підтвердження цього ми також можемо навести кейс партії «Краще». Коли в аналізі 2015 року Нора Лазар визначила «Йоббик» як жорстку євроскептичну партію, яка згідно з їхнім установчим документом виступає проти членства в ЄС, якщо це шкодить національній незалежності (Lázár, 2015: 230). На сучасному етапі ми можемо зазначити, що політика угорської партії «Краще» змінилася. Євроскептичні висловлювання партії не тільки зменшились у кількості, а й стали більш поміркованими, що підтверджує наш аналіз. Так само і підтримка партії зросла. На виборах 2014 року «Краще» змогли зайняти лише третю позицію в парламенті після «Фідес» та «Єдності» (Deloy, 2014). А на виборах 2018, як уже зазначалось, партія «Краще» виборола другу позицію, збільшивши свій попередній результат на 348 533 голоси.

Водночас інші досліджувані політичні сили ніколи не вирізнялися «жорсткою» євроскептичною позицією, що забезпечувало стабільно високі електоральні результати для Громадянської

демократичної партії та «Права і Справедливості», а також перемогу порівняно нової словацької партії «Звичайні люди».

Для виконання останнього завдання – визначення базису формування євроскептичної політики – ми вирішили класифікувати виділені нами одиниці, що містять ознаки євроскептичного висловлювання, за типологією С. Рійшо (Riishøj, 2007: 512). Ця типологія диференціює євроскептицизм за 9 категоріями, відповідно до основ цієї політики, тобто її формування. Згідно із цією типологією, ми виділили такі категорії євроскептичної політики:

- Identity based (на основі ідентичності). Підставою для зарахування досліджуваної одиниці до цієї категорії в нашому дослідженні стало виявлення у змісті висловлювання протиставлення національної ідентичності європейській або острах втрати національної ідентичності через поглинання її європейською;

- Cleavage based (на основі розшарування). До цього типу євроскептичної політики ми зарахували висловлювання, які критикують європейську політику через розділення суспільства на більш успішні та менш успішні групи та спонукання конкуренції і перманентного конфлікту між ними;

- Policy based (на основі політики). До цієї категорії ми зарахували всі одиниці, де була виявлена незгода з конкретними політичними діями ЄС, що, на думку авторів програм, загрожують їх державам;

- Institutionally based (інституційно заснований). Цю категорію ми тісно пов'язуємо з висловлюваннями, що критикують інститути ЄС, протиставляють їх національним інститутам (як більш легітимним), у цьому контексті до цієї групи також зараховані одиниці, зміст яких протиставляє національний суверенітет та політичну владу ЄС;

- National interest based (на основі національних інтересів). До цього типу нами було зараховано євроскептичні одиниці, що протиставляють національні інтереси політиці та інтересам ЄС.

- Experience based (на основі досвіду). У нашому дослідженні ми зарахували до цієї групи одиниці, в яких критикується попередній досвід співпраці з ЄС, несправедливості, що виникли через попередню європейську політику щодо власної держави;

- Party based (на партійній основі). Виділені одиниці, в яких виражена партійна ідеологія не збігається з політичними реаліями Європейського Союзу, протиставлення уявлень партії з курсом ЄС;

- Atlantic based (атлантичний). До цієї категорії ми зарахували одиниці, що критикують ЄС через суперечності з проєктом НАТО, заперечення оборонних проєктів Євросоюзу з тих самих причин;

- Practical basis (практична основа) – категорія, до якої відібрані висловлювання, що, на перший погляд, не суперечать політиці ЄС, проте виражають політику, що суперечить загальноєвропейському політичному мейстріму, вектору європейської інтеграції.

Провівши аналіз за цими критеріями, ми отримали результати, відбиті в таблиці 1.

Обговорення. Ми розуміємо групу національних чинників інтеграції як поєднання понять: національні інтереси, національний суверенітет та національна ідентичність. Згідно з логікою дослідження, національний інтерес – це певного роду мета міжнародної державної політики, національний суверенітет розглядається нами як можливість, сукупність засобів для досягнення національного інтересу, а національна ідентичність – це водночас і наслідок проведеної міжнародної діяльності (оскільки більшість людей охочіше ідентифікують себе з успішними соціальними групами) і базис для формування національних інтересів.

Згідно з типологією С. Рійшо, ми асоціюємо національні чинники з такими категоріями аналізу: національні інтереси – National interest based, національний суверенітет – Institutionally based, національна ідентичність – Identity based. Таким чином ми маємо змогу за допомогою

проведеного аналізу порівняти рівень впливу національних чинників з іншими базисами формування євроскептичної політики в програмах провідних партій ЦЄ.

Таблиця 1

Розподіл євроскептичних одиниць за типологією С. Рійшо

Категорія	«Звичайні люди»	Громадянська демократична партія	«Право і Справедливість»	«Краще»
Identity based	0	0	12	8
Cleavage based	0	0	3	3
Policy based	5	7	16	8
Institutionally based	1	0	14	4
National interest based	3	1	9	1
Experience based	1	0	0	1
Party based	0	0	0	0
Atlantic based	0	2	1	0
Practical basis	0	0	0	0

Джерело: Власна розробка за працею С. Рійшо

До категорій Party based та Practical basis ми не змогли зарахувати жодне з висловлювань в усіх досліджуваних програмах. Це дає нам змогу зробити висновок про те, що євроскептична політика не є ідеологічною складовою частиною досліджуваних партій та водночас критика Євросоюзу в програмах партій ЦЄ є цілком відкритою.

У всіх досліджуваних програмах партій країн ЦЄ основним вектором критичних зауважень до Євросоюзу є конкретні політичні рішення ЄС, або євроскептицизм типу Policy based. Проте, на мою думку, певна опозиційність щодо загальноєвропейської політики в конкретних сферах (економічна, міграційна, аграрна та соціальна політика) є частиною демократичного процесу та природним явищем у великому міждержавному утворенні, подібна критика трапляється й у партіях цілком єврооптимістичного спрямування.

До категорії Policy based нами було зараховано 5 із 11 євроскептичних одиниць із програми словацької партії «Звичайні люди» – «2020 Úprimne odvážne pre ľudí». Це 45,45% від усіх євроскептичних висловлювань, виявлених у тексті.

У програмі «SPOLU dáme Česko dohromady» – чеської Громадянської демократичної партії до цієї категорії зараховано 7 євроскептичних висловлювань, це своєю чергою 63,6% від усіх євроскептичних одиниць.

Євроскептицизм, сформований на основі політики, переважає і в програмі польської партії «Право і Справедливість» – «Polski model państwa dobrobytu». Відповідно до виділених категорій, до євроскептичних висловлювань категорії Policy based було зараховано 16 досліджуваних одиниць тексту, що становить 28,6% від усіх євроскептичних висловлювань, виявлених на попередньому етапі дослідження.

У програмі угорської партії «Краще» – «Magyar szívvel, józan ésszel, tiszta kézzel» – перевага євроскептицизму категорії Policy based уже не є настільки явною. До цієї категорії зараховано 8 євроскептичних одиниць, це 32% від усіх виявлених євроскептичних висловлювань, тобто кількість євроскептичних висловлювань типу Policy based дорівнює висловлюванням, категоризованим як Identity based.

Як можемо спостерігати, в польській та угорській програмах ми виявили по три євроскептичні одиниці типу Cleavage based, тобто вираження незадоволення розшарування суспільства, що виникло внаслідок європейської інтеграції.

Так само в одній з євроскептичних одиниць, виявлених у програмі партії «Краще», критикується попередня політика ЄС, що призвела до несправедливого ставлення до Угорщини, тобто євроскептицизм типу Experience based. Одна одиниця євроскептицизму такого ж типу була класифікована нами і в програмі словацької партії «Звичайні люди».

Острах того, що європейська інтеграційна політика заважає співпраці НАТО, та критика проєктів спільної армії ЄС найбільш гостро виражені в програмі чеської Громадянської демократичної партії. Євроскептичні висловлювання типу Atlantic based були двічі категоризовані в програмі «SPOLU dáme Česko dohromady», це становить 20% від усіх євроскептичних висловлювань, виявлених на попередньому етапі в цій програмі. Євроскептицизм того ж типу в програмі польської партії «Права і Справедливості» був виявлений один раз (1,8%).

Якщо розглядати вплив національних чинників у комплексі National interest based, Institutionally based та Identity based, то національні чинники є основним джерелом для формування євроскептичної політики в польській парії «Право і Справедливість» та угорській політичній силі «Краще». Проте очікувана закономірність – чим далі від центру в політичному спектрі перебуває партія, тим більший вплив національних чинників, – не виправдалась.

Зокрема, 52% (13 одиниць) євроскептичних висловлювань, виявлених у програмі найближчих до крайніх правих «Краще», базуються на національних чинниках. Відповідно: National interest – 4% (1 одиниця); Institutionally based – 16% (4 одиниці); Identity based – 32% (8 одиниць).

Проте першими за рівнем впливу національних чинників є польські правоцентристи партії «Право і Справедливість». У сумі євроскептичні висловлювання сформовані на основі національних чинників у програмі «Polski model państwa dobrobytu» становлять 62,5% від всіх євроскептичних одиниць, тобто National interest – 16% (9 одиниць), Institutionally based – 25% (14 одиниць), Identity based – 21,5% (12 одиниць).

У найбільш наближеній до центру словацькій партії «Звичайні люди» сума сформованих на підґрунті національних чинників євроскептичних висловлювань становить 36,4%: National interest based – 27,3% (3 одиниці); Institutionally based – 9,1% (1 одиниця); Identity based – 0.

Водночас програма, з якою йшла на вибори 2021 року чеська Громадянська демократична партія – «SPOLU dáme Česko dohromady», містить одну євроскептичну одиницю National interest based, що становить 10% від усіх євроскептичних висловлювань. Ця політична сила характеризується як «правіша» порівняно зі словацькими колегами. Такий низький рівень євроскептичних висловлювань, сформованих на базисі національних чинників, ми першочергово пов'язуємо з тим, що програма «SPOLU dáme Česko dohromady» є більшою, ніж всі інші досліджувані документи, мірою продуктом компромісу, оскільки вона представляла не стільки Громадянську демократичну партію, скільки широку коаліцію, сформовану перед парламентськими виборами в Чехії 2021 року.

З іншого боку, загальна відсутність релевантності між розташуванням партії в політичному спектрі та кількістю євроскептичних висловлювань, сформованих на основі національних чинників, підштовхує нас до висновку про те, що визначена нами кількість сформованих на національному базисі євроскептичних одиниць, швидше відповідає суспільному запиту на провадження такої політики, ніж певним партійним ідеологічним переконанням.

Висновки. Отже, спираючись на результати дослідження, можемо стверджувати, що значна частина електорату країн Центральної Європи на сучасному етапі виявляє стурбованість із приводу подальшого поглиблення інтеграції в Євросоюзі, про що свідчать результати останніх виборів до парламенту та підтримка правоцентристських сил, що виражають ці фобії у своїх програмах. У багатьох випадках острах федералізації ЄС базується на національних факторах, таких як втрата національно-культурної ідентичності націй та нівелювання суверенних інтересів країн «Вишеградської четвірки». Період єврооптимізму змінився тверезою оцінкою прорахунків політики ЄС у різних сферах, що підтверджено тим, що критика цих політичних кроків

перетворилась на достатньо ефективний інструмент політичної боротьби, описаний у досліджуваних партійних документах. Спираючись на ці висновки, можемо припустити, що політична боротьба навколо питання поглиблення інтеграційного процесу в рамках Євросоюзу призведе до збільшення регіональної співпраці в країнах ЦЄ. Такі фактори, а також формування більшості правих консервативних сил у парламентах лідерів регіону («Право і Справедливість» у Польщі, «Фідес» в Угорщині, чеська Громадянська демократична партія) свідчать про збільшення запиту електорату на ведення незалежної суверенної політики в рамках ЄС. У такому разі для виконання передвиборчих обіцянок захисту національного інтересу провладні сили країн ЦЄ посилять регіональну співпрацю з метою подолання перелічених кризових явищ та спільної політичної опозиції подальшого федералістського поглиблення євроінтеграції. Логічно припускати, що вплив національних чинників на формування євроскептичної політики не є одномоментним явищем. Отже, національні чинники впливали і на варіації загальних стратегій міжнародного розвитку держав субрегіону, що і стане темою для наших подальших досліджень.

References:

1. Taggart, P., & Szczerbiak, A. (2002). The Party Politics of Euroscepticism in EU Member and Candidate States. Y European Consortium for Political Research. https://www.researchgate.net/profile/Aleks-Szczerbiak/publication/237536121_The_Party_Politics_of_Euroscepticism_in_EU_Member_and_Candidate_States/links/5534fb440cf2df9ea6a4122f/The-Party-Politics-of-Euroscepticism-in-EU-Member-and-Candidate-States.pdf
2. 2020 ÚPRIMNE odvážne pre ľudí (OLANO PROGRAM 2020). (2020). OBYČAJNÍ LUDIA a nezávislé osobnosti (OLANO), NOVA, Kresťanská únia (KÚ), ZMENA ZDOLA. https://www.obycajniludia.sk/wp-content/uploads/2020/02/OLANO_program_2020_FINAL_online.pdf
3. Polski model państwa dobrobytu (PROGRAM Prawa i Sprawiedliwości). (2019). Materiał wyborczy KW Prawo i Sprawiedliwo. http://pis.org.pl/files/Program_PIS_2019.pdf
4. SPOLU dáme Česko dohromady (VOLEBNÍ PROGRAM). (2021). <https://www.spolu21.cz/assets/documents/program/program.pdf>
5. Magyar szívvel, józan ésszel, tiszta kézzel (Választási programja). (2018). Jobbik. http://b.jobbik.hu/programs/magyar_szivvel_jozan_esszel_tiszta_kezzel.pdf
6. Voľby do Národnej rady Slovenskej republiky – Platné hlasy odovzdané pre politické subjekty. (2020). [volby.statistics.sk. https://volby.statistics.sk/nrsr/nrsr2020/sk/data02.html](https://volby.statistics.sk/nrsr/nrsr2020/sk/data02.html)
7. Daubner, P. (2020). Slovensko v ére pandémie (pohľad zľava). <https://rosalux.cz/wp-content/uploads/2020/09/Daubner-Slovensko-v-ére-pandemie.pdf>
8. EPP – European People’s Party. (2022). EPP – European People’s Party. <https://www.epp.eu/who-we-are>
9. Öhlén, M., & Karlsson, M. (2018). East-West convergence or divergence? The (possible) influence of the European People’s Party on affiliated parties in Central and Eastern Europe 1990–2014. Y The European Union: Inside/Out. <https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:1272433/FULLTEXT01.pdf>
10. European election results | European Parliament. (2019). 2019 European election results. <https://www.europarl.europa.eu/election-results-2019/en>
11. Wybory do Sejmu i Senatu Rzeczypospolitej Polskiej (2019). Wybory do Sejmu i Senatu Rzeczypospolitej Polskiej 2019 r. <https://sejmsenat2019.pkw.gov.pl/sejmsenat2019/en>
12. Výsledky parlamentních voleb (2021). <https://www.e15.cz/volby-snemovna/vysledky-voleb-2021>
13. Huseletov, B. (2020). Partia Evropejskykh konservatorov y reformystov prodolzhaet borbu s Evropeiskoi Narodnoi Partyei. Nauchno-analytycheskyi vestnyk YE RAN, 4 (16), 43–50. (In Russian)
14. ECR Group. (2022). ECR Group. <https://ecrgroup.eu/ecr>
15. Hungary election | Statista. (2018). Statista. <https://www.statista.com/statistics/895670/hungary-election-share/>

16. Henley, J. (2021). Hungary's Fidesz party to leave European parliament centre-right group. *Guardian*. <https://www.theguardian.com/world/2021/mar/03/hungarys-fidesz-party-to-leave-european-parliament-centre-right-group>
17. Ilikova, L., & Tushev, A. (2020). Right-Wing Populism in Central Europe: Hungarian Case (Fidesz, Jobbik). *Utopía y Praxis Latinoamericana*, 25(12), 325–332.
18. Neumayer, L. (2008). Euroscepticism as a political label: The use of European Union issues in political competition in the new Member States. *European Journal of Political Research*, 47(2), 135–160. <https://doi.org/10.1111/j.1475-6765.2007.00721.x>
19. Treib, O. (2020). Exploring mainstream Euroscepticism: Similarities and differences between Eurosceptic claims of centre-right and radical right parties. *Research & Politics*, 7(3), 205316802095330. <https://doi.org/10.1177/2053168020953301>
20. Duro, J. (2016). BECOMING MAINSTREAM? EUROSCEPTICISM AMONG ESTABLISHED PARTIES IN V4 COUNTRIES. *Eurasian Journal of Social Sciences*, 4(4), 35–47. <https://doi.org/10.15604/ejss.2016.04.04.003>
21. Just, P. (2015). Euroskepticismus a euroskeptické strany ve volbách do Evropského parlamentu 2014 v ČR a na Slovensku. *Politics in Central Europe*, 11(15), 113–123.
22. Hynčica, P., & Šárovec, D. (2018). Slovenské politické strany optikou konceptu novosti. *Acta FF*, 10(2-3), 7–34. <https://doi.org/10.24132/actaff.2018.10.2-3.1>
23. Hargitai, T. (2020). How Eurosceptic is Fidesz actually? *Politics in Central Europe*, 16(1), 189–209. <https://doi.org/10.2478/pce-2020-0009>
24. Lázár, N. (2015). Euroscepticism in Hungary and in Poland: A comparative analysis of Jobbik and the Law and Justice parties. *Politeja*, 12(33), 215–233. <https://doi.org/10.12797/politeja.12.2015.33.11>
25. Deloy, C. (2014). Unsurprisingly outgoing Prime Minister Viktor Orban wins the general election in Hungary. *La Fondation Robert Schuman*. <https://www.robert-schuman.eu/en/doc/oee/oee-1493-en.pdf>
26. Riishøj, S. (2007). Europeanization and Euroscepticism: Experiences from Poland and the Czech Republic. *Nationalities Papers*, 35(3), 503–535. <https://doi.org/10.1080/00905990701368746>